

İSPANYOLLARIN GÖZÜNDEN OSMANLI DEVLETİ'NDE 1876 DARBESİ VE SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN TAHTA ÇIKIŞ SÜRECİ

COUP D'ETAT OF 1876 IN THE OTTOMAN EMPIRE AND
THE ASCEND PROCESS OF SULTAN ABDULHAMID II
TO THE THRONE THROUGH THE EYES OF SPANIARDS

Tufan TURAN*

Makale Bilgisi

Başvuru : 3 Ocak 2019
Kabul : 12 Şubat 2019

Article Info

Received : January 3, 2019
Accepted : February 12, 2019

Özet

Osmanlı Devleti ile İspanya'da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eşzamanlı olarak liberal gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde Sultan Abdülaziz'in hal'i ile meşrutî monarşi düzenine geçiş başlamışken, İspanya'da da Kraliçe II. Isabel tahttan indirilmiş ve cumhuriyet rejimi denemesi yapılmıştır. İki ülkede de bu süreçler kısa sürmüştür ve monarşiler liberal hareketlere karşı üstünlük sağlamışlardır. Bu süreçler içerisinde, İspanya, kendisiyle aynı türden gelişmelerin yaşandığı dostu Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeleri yakından takip etmiştir. İspanyol basını da, Sultan Abdülaziz'in hal'inden itibaren süreci yakından takip etmiş ve İspanya halkını bu gelişmelerden haberdar etmiştir. Çalışmanın temel kaynağı olarak kullanılan İspanyol gazetelerinde yayımlanan haberler, İspanya Milli Kütüphanesi ve İspanya Kültür ve Spor Bakanlığı bünyelerindeki gazete arşivlerinden temin edilmiştir. Haberlerde sadece bilgiler verilmekle kalınmamış ve yapılan yorumlarla İspanyolların Osmanlı Devleti'ndeki gelişmelerle ilgili düşünce ve yargıları da ortaya konulmuştur. Haberlerde ele

* Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, tturan@sakarya.edu.tr. Tel: 0264 295 6031.

alınan temel konular, Sultan Abdülaziz'in hal'i, Sultan V. Murad'ın tahta çıkışı, faaliyetleri ve hastalığı ile Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışıdır. Bunların yanı sıra, İspanyol basınında, özellikle Sultan Abdülaziz'in hal'inde önemli rol oynayan softalarla ilgili de ayrıntılı bilgilere rastlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sultan Abdülaziz, Sultan V. Murad, Sultan II. Abdülhamid, basın, darbe, İspanya, İspanyollar.

Abstract

From the second half of the 19th century, there has been liberal movements in the Ottoman Empire and Spain simultaneously. In the Ottoman part, after the demolition of Sultan Abdulaziz transition process to the constitutional monarchy had started. In Spain, similar movements had dethroned the Queen Isabel II and republican regimen had tried for the first time. In both countries, these processes had ceased in a short time and monarchs had outbalanced against liberal movements. Within these processes, Spain had closely tracked the similar developments in the allied Ottoman Empire. Even Spanish press, have closely followed up the liberal process in the Ottoman Empire after the demolition of Sultan Abdulaziz and kept Spaniards informed about the improvements. News in the Spanish newspapers as the main source of this work, was collected from the newspaper archives of Spanish National Library and Spanish Ministry of Culture and Sports. Newspapers not only gave information about the movement in the Ottoman Empire but also transmitted thoughts and judgments of Spaniards by making comments in the news. Main subjects handled in the news were, demolition of Sultan Abdulaziz, accession of Sultan Murad V. to the throne, his activities and illness and accession of Sultan Abdulhamid to the throne. Besides these, Spanish newspapers gave detailed information especially on "Softa"s which played an important role in the demolition of Sultan Abdülaziz.

Keywords: Sultan Abdulaziz, Sultan Murad V, Sultan Abdulhamid II, press, coup d'etat, Spain, Spaniards.

Giriş

Kuruluşundan kısa bir süre sonra İspanyollarla ilişkiye giren olan Osmanlı Devleti¹, zaman içerisinde Akdeniz'de İspanya'nın en büyük rakibi

¹ Osmanlılarla İspanyolların ilk teması, Bizans İmparatoru II. Andronicos'un yardım talebi üzerine Aragon Kralı II. Jaime'nin sonradan Katalan Kumpanyası olarak adlandırılacak olan Roger de Flor kumandasında bir Katalan Birliğini 1302 yılında Bizans'a yardıma göndermesi ile başlamıştır. Edwin Pears, "The Ottoman Turks to the Fall of Constantinople", *The Cambridge Medieval History*, ed: J. R. Tanner vd., c. 4 (The Eastern Roman Empire (717-1453), Cambridge University Press, Cambridge, 1923, s. 657;

haline gelmiş, taraflar arasında XVI. yüzyılda büyük deniz savaşları yaşanmıştır. Diğer yandan da İspanya Kralı I. Carlos'un 1519 yılında V. Carlos unvanıyla Kutsal Roma-Germen İmparatoru olmasının² ardından iki devlet Orta Avrupa'da da mücadele içerisine girmiştir³. 1578 yılında imzalanan ateşkes antlaşması⁴, Osmanlı Devleti ile İspanya arasındaki çatışmayı sona erdirmişse de iki ülke arasında bir barış antlaşması imzalanması için iki asır daha geçmesi gerekmiştir.

14 Eylül 1782 tarihinde imzalanan Barış, Dostluk ve Ticaret Antlaşması ile aralarında dostluk ilişkileri başlayan iki devlet, yeni dostunu tanımak için birbirlerine elçiler göndermiştir. İspanya yeni dostu hakkında bilgi sahibi olmak ve onunla diplomatik ve ticari ilişkilerini geliştirmek amacıyla, antlaşmanın imzalanmasının ardından İstanbul'da bir elçilik kurmuş⁵ ve bu elçiliğin hazırladığı raporlar doğrultusunda Osmanlı Devleti'ni tanımıştır. Osmanlı Devleti'nde ise bu süreç daha yavaş işlemiş, antlaşmanın ardından Ahmed Vasıf Efendi, olağanüstü yetkili elçi olarak İspanya'ya gönderilmiş⁶ olsa da bu elçilik geçici olmuş ve İspanya'da daimî elçiliğin kurulması 1857 yılını bulmuştur⁷. Bu elçilik de kısa süre sonra Paris Büyükelçiliği'ne bağlanmış⁸ ve kalıcı olarak 1881 yılında tekrar açılmıştır⁹.

Muzaffer Arıkan, "Türk-İspanyol Münasebetleri Bakımından Aragon Kraliyet Arşivi'nin Ehemmiyeti ve Türklerle İlgili Vesikalar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c: 2, sayı: 2, Ankara, 1964, s. 240.

² Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 40; Hayrullah Efendi, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. 6, haz: Zuhuri Danışman, Son Havadis Yayınları, İstanbul, 1971, s. 60.

³ Halil İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Altın Devri ve Gerileyişi", *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, c. 1, ed: P. M. Holt, A.K.S. Lambton, B. Lewis, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 331-332.

⁴ Jose M. Floristan Imizcoz, "II. Felipe Döneminde İspanyol Siyaseti: Sabotaj ve Utanç Verici Ateşkes", *İspanya-Türkiye, 16. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Rekabet ve Dostluk*, ed: Pablo Martin Asuero, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 211-214.

⁵ İspanya Kralı III. Carlos, antlaşmadan hemen sonra 24 Kasım 1782'de barış antlaşmasını imzalayan Don Juan De Boulogne'yi İstanbul'a elçi olarak atamıştır. Bkz. Hüseyin Serdar Tabakoğlu, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İspanya İlişkileri", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Akdeniz Dünyası Araştırmaları Bilim Dalı, İstanbul, 2010, s. 42.

⁶ Jose Maria Sanchez Molledo, "El Viaje de Federico Gravina a Constantinopla en 1788", *Arbor*, vol. 180, no. 711-712 (2005 Mart-Nisan), s. 743; Melek Öksüz, "Türk-İspanyol İlişkileri Çerçevesinde Ahmed Vasıf Efendi'nin İspanya Elçiliği (1787-1788)", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 1998, s. 40-41; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. 2, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1309, s. 51.

⁷ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, I HR, 149/7841.

⁸ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, I HR, 187/10423.

Bu tarihsel süreç içerisinde, İspanya Hükümeti gibi İspanya kamuoyu da yeni dostlarını tanıma arzusundaydı. Kamuoyunu yönlendiren, toplumun düşüncelerini şekillendiren ve hatta yayımlandıkları ülkelerin hükümdarlarını dünyanın farklı bölgelerinde yaşananlardan haberdar eden¹⁰ basın, İspanya halkının Osmanlı Devleti'ni tanınması ve Osmanlılarla ilgili fikirler edinmesi konusunda en önemli unsur olmuştur. İspanya'da basın oldukça erken bir tarihte, 1661 yılında *La Gaceta* gazetesinin kurulması ile başlamıştır¹¹. Bu tarihten sonra, özellikle 18. yüzyıl boyunca yeni gazeteler kurulmuştur. İspanya'da gazetecilik hem sayısal hem de özgürlük alanında, 1868 Devrimi sonrasında ilan edilen I. İspanya Cumhuriyeti döneminde zirveye ulaşmıştır. Nitekim anayasada “basın özgürlüğü vatandaşların vazgeçilmez bir hakkıdır”¹² ifadesi bulunmaktadır ve bu ifade ile birlikte İspanya'da basın özgürlüğü dönemi başlamıştır. Franco'nun diktatörlüğüne kadar devam eden bu özgürlük altında çok sayıda gazete ve dergi yayım hayatına başlamıştır.

İspanya'da 1868 Devrimi ile Kraliçe II. Isabel'in tahttan indirilmesi ve cumhuriyet yönetimi ilan edilmesi¹³ sürecinde, İspanyol liberalleri ve gazeteleri, dünyadaki diğer liberal hareketleri de yakından takip etmekteydi. Bu çerçevede, Osmanlı Devleti'nde yaşanan liberal gelişmeler ve özellikle de Osmanlı Devleti'nde yaşanan ve 1876 yılında Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışı ve meşrutiyetin ilanı ile sonuçlanan olaylar, İspanyol basınında yoğun bir şekilde ele alınmıştır. Bu makalede, İspanya'nın *Diario Oficial de Avisos Madrid*, *El Globo*, *El Imparcial*, *El Siglo Futuro*, *El Solfeo*, *La Correspondencia de España*, *La Epoca*, *La Iberia* ve *La Ilustracion Española* y *Americana* gazetelerinde, Osmanlı Devleti'ndeki siyasî gelişmeler ve taht değişiklikleri hakkındaki haberler incelenecektir. Konuyla ilgili daha önceden yapılmış olan çalışmalarda, Osmanlı Devleti'nin 1782 yılından beri dostu olan ve dostluk ilişkilerini bozmayan İspanya'daki özgür basının

⁹ Ali Sinan Küneralp, “İspanya'da Osmanlı Temsilciliği ve Osmanlı-İspanyol Münasebetleri”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, c. XI-XIV, 1975, s. 165; Kemal Beydilli, “İspanya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 23, İstanbul, 2001, s. 168.

¹⁰ Martin Walker, *Basının Gücü*, çev. Gülten Şen, Ad Kitapçılık, İstanbul, 1999, s. 12.

¹¹ Maria Verónica de Haro de San Mateo, *Historia de la Prensa a través de los periódicos y las revistas de información general. Selección de artículos para el estudio de la Historia del Periodismo Español*, Murcia, 2011.

¹² Miriam Orozco Núñez, *El Nacimiento de la Prensa de Masas en Europa: El Caso de España*, Cadiz, 2016, ss. 13-19.

¹³ G. F. White, *A Century of Spain and Portugal (1788-1898)*, Methuen & Co Yayınevi, Londra, 1909, s. 253-256.

kaleme aldığı haberler ve yorumlara yer verilmemiştir. Bu anlamda bu çalışma ile bu kaynaklar ilk kez kullanılacak ve İspanyolların gözünden Osmanlı Devleti'ndeki 1876 yılı siyasî bunalımı ele alınacaktır.

Sultan Abdülaziz'in Hal'i

Osmanlı Devleti'nde 1876 yılındaki siyasî bunalımın ilk adımı, İspanya basınıının da üzerine haberler yayımladığı ve yorumlar yaptığı Sultan Abdülaziz'in hal'i meselesidir. Sultan Abdülaziz'i tahttan indirme fikri ilk kez Hüseyin Avni Paşa tarafından ele alınmıştır¹⁴. Hüseyin Avni Paşa, henüz Hüdavendigâr Valiliği yaptığı süreçte, etrafındakilere fesat tohumlarını yaymaya başlamıştır¹⁵. Sultan'ın hal'i konusunda ilk adım 1876 yılının Mayıs ayında atıldı. Sultan Abdülaziz'i tahttan indirme projesi, İstanbul'da medrese öğrencilerinin isyanı ile başladı. Mahmud Nedim Paşa'nın Sadrazamlığı süresince yaşanan Andrazy Notası'nın kabulü, Selanik olayları ve Berlin Memorandumu gibi başarısızlıklar, softaların kendisinin azlini talep etmeleri ile sonuçlanmıştır. Sultan Abdülaziz softaların üzerine asker sevk etmeyi düşünse de Sadrazam bunda tereddüt etmiştir¹⁶. Neticede softaların talepleri doğrultusunda Mahmud Nedim Paşa azledilerek yerine Mütercim Rüşdi Paşa'nın sadrazam olmuş ve ardından da Sultan'ın hal'inde önemli bir rol oynayacak olan Hüseyin Avni Paşa Seraskerliğe, Midhat Paşa da Şûrây-i Devlet Reisliğine ve Hasan Hayrullah Efendi de Şeyhülislamlığa getirilmiştir¹⁷. Adı geçenler, Sultan Abdülaziz'in hal'i konusunda ittifak etmişler ve bu ittifaka Bahriye Nazırı Kayserili Ahmed Paşa da katılmıştır¹⁸.

Midhat Paşa, Her ne kadar son zamanlarında Sultan Abdülaziz'le görüşerek, kendisini yeni ve büyük ıslahatlar yapılması konusunda ikna etmiş ve Avni Paşa'ya Sultan'ı hal'den vazgeçirmeye çalışmış¹⁹ olsa da

¹⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi- Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, c. 7, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 105. Avni Paşa, Abdülaziz'e karşı büyük bir kin duyuyordu. Bir konuşmasında Mustafa Fazıl Paşa'ya "Abdülaziz'den intikamımı almadan Allah canımı almasın" demişti. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1967, s. 24.

¹⁵ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 40- *Tetimme*, yay. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 152.

¹⁶ Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s. 13-16.

¹⁷ Ali İhsan Gencer, "Hüseyin Avni Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 18, s. 526; Cevdet Paşa, *Tezâkir*, s. 153.

¹⁸ Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, s. 16.

¹⁹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 257.

sonrasında yaşanan bir olay nedeniyle bu çalışması yetersiz kalmıştır. Nitekim Valide Sultan'dan Sultan Abdülaziz'in Mahmud Nedim Paşa'yı yeniden sadarete getirme planı öğrenilmiş ve bu durum üzerine Rüşdi, Hüseyin Avni Paşalar, Sultan'ın hal'i için çalışmalarını hızlandırmışlardır. Mayıs ayı içerisinde yapılan planlar sonucunda Dolmabahçe sarayı karadan ve denizden ordu ve donanma tarafından kuşatılmıştır²⁰. İki paşanın harekete geçmesi üzerine Midhat Paşa da onlara katılmaya mecbur kalmış ve Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi de Sultan Abdülaziz'in hal'i yönünde fetva verince²¹, 30 Mayıs 1876 tarihinde tellallar, gazeteler ve cülus topları Sultan Abdülaziz'in tahttan indirildiğini ilan etmiştir²².

Sultan Abdülaziz'in hal'i İspanya gazetelerine ertesi gün yansımıştır. Konu ile ilgili ilk haber, 31 Mayıs 1876 tarihinde yayımlanmıştır. Haberde, Türkiye Sultan'ının tahttan indirildiği ve yeni Sultanın bir seçkinler meclisi kurulmasını, sarayın yetkilerini azaltmayı ve kraliyet bütçesini azaltmayı içeren bir programa uyacağına söylendiği ifade edilmiştir. Haberde, Türkiye'deki devrim haberinin dünya politikası ve spekülâtorler (yalan haberler çıkararak borsada spekülasyonlar yaratan ve kazanç elde eden kişiler) tarafından oldukça faydalı görüldüğünün ifade edilmiştir. Yeni rejimin, Doğu'daki sorunların çözümünü kolaylaştıracağına inanıldığı da aktarılmıştır²³. Sultan Abdülaziz'in hal'i konusunda İspanyol basınındaki ilk intiba olumlu yöndedir. Nitekim liberal bir hareket içerisinde olan İspanya kamuoyu ve basını, diğer liberal hareketleri de desteklemekteydi.

Sultan Abdülaziz'in hal'inin olumlu karşılandığına dair yayımlanan 1 Haziran tarihli haberde, bütün gazetelerde İstanbul'da Sultan'ın tahttan indirildiğine ilişkin bir telgrafın yayımlandığı ve borsaların bu konuyu oldukça olumlu karşıladığı bildirilmiştir. Ayrıca, tahttan indirilen Sultan'ın boğularak öldürüldüğü haberinin gerçeği yansıtmadığı da haberde belirtilmiştir. Aynı gazetede diğer bir haberde, Türk devriminin siyasi çevrelerce oldukça iyi karşılandığı ve barış için faydalı görüldüğü ifade edilmiştir²⁴. Osmanlı Devleti, Sultan'ın tahttan indirildiği süreçte Hersek İsyanı ile uğraşmaktaydı. Bu isyan neticesinde, Sırbistan ve Karadağ'la da

²⁰ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 154-155.

²¹ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s. 257

²² Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 7, s. 109.

²³ *El Siglo Futuro*, 31 Mayıs 1876, s. 3; *La Epoca*, 31 Mayıs 1876, s. 3.

²⁴ *El Siglo Futuro*, 1 Haziran 1876, s. 3.

savaşın eşiğine gelmişti²⁵. Osmanlı Devleti'ndeki bu taht değişikliği sonrasında yeni Sultan'ın barış yanlısı olacağını ve Hersek'teki sorunun ortadan kalkacağını umuyorlardı.

Sultan Abdülaziz'i tahttan indirenlerin kendi nazırları olduğunun belirtildiği diğer bir haberde, Midhat Paşa'nın programındaki öncelikli noktalar sıralanmıştı: *Sarayın yetkilerini kısıtlama, bunu bir ferman ile garanti altına alma ve imparatorluk masraflarını, vergi mükelleflerinden oluşan bir heyetin denetlemesini sağlama*. Haberde, reform hareketini gerçekleştiren softaların, bu devrimin sonuçları konusunda varsayımda bulunmadan önce İslam ülkelerinin, isyankâr Hristiyanların ve Avrupa güçlerinin olay karşısındaki tepkilerini bekledikleri ifade edilmiştir. Habere göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda Meşrutiyet'in uygulanması oldukça zor olacaktı. İslamiyet, Türkiye'de hanedanın tam ve mutlak bir üstünlüğünü kabul ediyordu ve bir anayasa ilan edilmesi durumunda, büyük çatışmalar ortaya çıkacaktı. Ayrıca haberde, tahttan indirilen Sultan'ın bir İngiliz vapuru ile sınır dışı edilmek zorunda kalındığı şeklindeki söylemin gerçekliğine ihtimal verilmediği de vurgulanmaktadır²⁶.

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle ilgili ayrıntılar, 2 Haziran tarihinde İspanyol *La Iberia* gazetesine yansımıştır. Buna göre, önce softalar, kendisini dokunulmaz kılan *Halife* unvanından feragat etmesini istemişlerdi. Bu üstün dinî sıfatı kendisinden alındıktan sonra, elinde sadece geçici gücüyle alakalı *Sultan* unvanı kalmıştı. Hareket, aşağıdaki terimlerle tasarlanmış bir metnin ilanı ile devam etmişti:

"Biz, Abdülaziz, tebaamızın çoğunluğunun arzusu çerçevesinde, yeğenimiz Sultan Mehmet Murad Efendi lehine tahttan çekiliyoruz."

Yeni Sultan, alelacele bir manifesto ilan etmişti. Manifestonun detayları hakkında henüz bilgi edinilememişti ancak softaların taleplerine ve Midhat Paşa'nın siyasî programına uygun bir metin olduğu düşünülüyordu. Türkiye'nin yabancı temsilciliklerine hemen durumla ilgili bilgilendirme yapılmıştı. Sultan V. Murad, güvenmediği nazırlarını özellikle de Abdülaziz'in büyük oğlu olan Yusuf Efendi'yi tahta çıkarmaya yönelik fikirleri olan Harbiye Nazırı Hüseyin Avni'yi görevden almak istiyordu.

²⁵ Nitekim Sırbistan Prensi Milan 30 Haziran 1876'da ve Karadağ Prensi Nikola ise 2 Temmuz 1876'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edeceklerdi. Bkz. L. S. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, Hurst & Company, London, 2001, s. 402.

²⁶ *La Iberia*, 1 Haziran 1876, s. 2.

Büyük ihtimalle Midhat Paşa Sadrazamlık, Halil Şerif Paşa nazırlık ve Sadık Paşa Maliye Nazırlığı görevlerine gelecekti²⁷.

La Iberia'daki diğer bir haberde, Sultan Abdülaziz'in hal'inin, etkileri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Buna göre, olayın İstanbul borsa çevrelerinde yarattığı ilk etki oldukça iyiydi. Bileşik endeks, son rakamlara göre 11,40'tan 15'e yükselmişti. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, Türkiye siyasetine yeni ufuklar sunacak olmasına rağmen, bu değişikliğin İngiliz ve Fransız basınının beklediği gibi tek başına bütün sorunları ortadan kaldıramayacağı da açıktı²⁸. Olayın yarattığı olumlu havaya rağmen İspanyol basını durumu gerçekçi bir şekilde ele almaktadır.

Haberin devamında, Hersek'te ateşkes konusu işlenmektedir. Habere göre, Hıristiyanların durumu kötüleşmediği sürece, Avrupa güçleri, büyük ihtimalle yeni Sultan'ın tekliflerini kabul edecekti. Ancak tehlikeli kısım ateşkesin başlangıcı değil, sonuydu. Sultan Murad, imparatorluk genelinde liberal bir rejim kurulması için siyasî özgürlükle ilgili konulara engel çıkarmayacaktı. Bosna, Hersek ve Bulgaristan Hıristiyanları için geniş ölçekli reformlar yapacaktı ancak bunların elde edilmesinden sonra sosyal ve ekonomik reformlar eksik kalacaktı. Haberde, Sultan'ın, evleri, kilise ve okulları yeniden inşa etmek, bir yıl boyunca bu eyaletlerdeki fakir insanların bakımını sağlamak, onlara tohum ve tarımsal malzeme tedarik etmek ve onları üç yıl boyunca haraçtan muaf etmek için hangi yeni kaynaklara sahip olduğu sorgulanmaktaydı. Devrimciler, hükümette kötü niyetli kimse kalmadığına dair güvence veriyorlardı ancak devrimi abartmak isteyenlerin entrikalarına devam edecekleri aşikârdı. Bu devrimin çıktıları, mevcut bilgiler ışığında yetersizdi. Devrimin ortaya çıkardığı fikirlerin Doğu Sorunu'nun çözümünde yardımcı olacağına inananlar aşırı derecede iyimser düşünenlerdi²⁹. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin ardından heyecanla yapılan olumlu yorumlar, artık yerini daha gerçekçi yorumlara bırakmaya başlamıştır. Sultan değişikliğinin bir anda bütün sorunları ortadan kaldırması mümkün değildi. Nitekim Hersek İsyanı ile başlayan olayların bir Osmanlı-Sırp, Karadağ ve ardından da Osmanlı-Rus savaşına dönüşmesi, olumlu havayı tamamen ortadan kaldıracaktı.

²⁷ *La Iberia*, 2 Haziran 1876, s. 2.

²⁸ *La Iberia*, 2 Haziran 1876, s. 2.

²⁹ *La Iberia*, 2 Haziran 1876, s. 2.

Sultan Abdülaziz'in hal'i ile ilgili ayrıntılara 3 Haziran tarihli haberlerde de yer verilmiştir. *El Globo* gazetesinde yer alan haberde, 29 Mayıs'ı 30 Mayıs'a bağlayan gecede Türkiye'nin Sultanı Abdülaziz'in tahttan indirildiği belirtilerek olayın ayrıntıları verilmiştir:

“Çok sayıda softa, kraliyet sarayına yönelmiş, Sultan'a direkt olarak hükümünün sona erdiği bildirilmiştir. Sultan, istenmeyen misafirlere karşı koymamış, sadece 19 yaşındaki en büyük oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'yi tahta çıkarma arzusunu dile getirmiştir. Softalar, Türkiye'nin kaderini ellerine vermek için bu kadar deneyimsiz birine güvenememiş ve ihtiyatlı davranarak Sultan'ın 35 yaşındaki yeğeni Murad Bey'i tahta çıkarmışlardır. Yeni Sultan, Avrupa medeniyetine eğilimdi. Fransızca'yı düzgün bir biçimde konuşabiliyordu ve Avrupa'nın farklı ülkelerini ziyaret etmişti. Eski Sultan ise 46 yaşındaydı. Tahta çıktığında reform sözleri vermiş ancak bu sözleri tutmamıştı. Mütevazı ve düzenli yaşamından övgüyle söz edilirdi. Tek bir eşi vardı ancak pozisyonu kendisinin daha fazlasına sahip olmasına izin veriyordu. O da haremde 1000'den fazla kadını bir araya getirmişti.”

Haberin devamında da, softalarla ilgili bilgiler verilmiştir:

“Softaların sayısı, İstanbul'da 20.000, ülkenin kalanında ise 80.000'di. Çin'deki okuryazar kastı ile herhangi bir benzerliği yoktu. Bu sınıfta, imamlar, mollalar, ulema, kadılar ve müftüler bulunmaktaydı. Softa olabilmek için bir medreseye girmek, yani inananların cömertliği veya dindar başışçılar sayesinde camilerin yanına inşa edilen bir okula girmek yeterliydi. Bu okullara girmek için bir sınavdan geçmek veya para ödemek gerekmiyordu. İyi tavrını belgelemek ve dinî duygularını sunmak yeterliydi. Eğer softa fakirse, okulda kendisine verilen mütevazı yemekle yaşardı ya da kendisine destek olmak için sekreter, muhasebeci veya hoca olarak çalışması sağlanırdı. Medreselerde sadece teoloji değil aynı zamanda hukuk, tarih, matematik ve tıp da öğretilirdi.

Softaların hükümet programı, ilk olarak şu üç noktayı kapsamaktaydı: Daimi seçkinler meclisi, Haremin ortadan kaldırılması ve Sultan'ın saray bütçesinin 5 milyon kuruş azaltılması. Türk devriminin ruhu, dinî fanatikliğe yabancıydı. Devrimciler, Hıristiyanların hukukuna saygı göstermeye istekliyidiler³⁰.”

³⁰ *El Globo*, 3 Haziran 1876, s. 2.

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilişi ile ilgili ayrıntı veren bir haber de 5 Haziran'da yayımlanmıştır. Haberde, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilişiyle ilgili bilgi verilmiştir. Buna göre, pek çok büyük devlet adamının başı olan General Süleyman Paşa, bütün direniş ihtimallerini ortadan kaldırmış ve ardından İstanbul'u askeri olarak işgal etmişti. 29 Mayıs'ı 30 Mayıs'a bağlayan gece Dolmabahçe Sarayı'na çıkmış ve Sultan Abdülaziz'den tahtı halefine bıraktığına dair bir fermanı almıştı. Sultan hiç karşı çıkmamış ve refakatçileriyle birlikte Topkapı sarayına geçmişti³¹. Haberde, Süleyman Paşa'nın İstanbul'u işgal ettiği şeklinde abartılı bir bilgi paylaşılmaktadır. Süleyman Paşa'nın Sultan'ın hal'indeki görevi Mekteb-i Harbiye öğrencileriyle birlikte sarayın veliaht dairesini yani Beşiktaş Çarşı yönünü tutmaktı. Kendisinin yanı sıra hal'e destek olan Redif Paşa ve Bahriye Nazırı Kayserili Ahmed Paşa'nın da katılımıyla saray karadan ve denizden kuşatılmıştı³². Bu durum, *El Globo* gazetesinde yer alan haberde İstanbul işgal edildi şeklinde yorumlanmıştır.

İspanyol basınında, Sultan Abdülaziz'in hal'iyle ilgili İngiliz basınının yorumları da aktarılmıştır. 4 Haziran tarihli bir haberde, *The Times* gazetesinin güvenilir kaynaklardan edindiğini vurguladığı bilgilere yer verilmiştir. Buna göre, Dük Decazes, diğer devletlerin temsilcileri ile iletişim kurmayı beklemeden, İstanbul'daki Fransız elçisi Monsenyör Bourgoing'e bazı talimatlar göndermiştir. Bu talimatlarda, kendisinden, yeni Sultan'ın selefinin verdiği sözlere açık olup olmadığını gözlemlemesi ve Hersek Meselesi ile ilgili Osmanlı Devleti'ne karşı kolektif bir baskı başlamadan önce Sultan'ın söz verilen reformları isyancılara bahşetmesini sağlamasını istenmiştir. *The Times*'daki haberde, Türkiye'yle dost olan bütün devletlerin bu talimatları alkışlaması gerektiği ve bütün Avrupa'nın aynı dili kullanmasının beklendiği vurgulanmaktaydı. Habere göre, Londra'nın önemli gazetelerinde, İstanbul'da gerçekleşen devrim olumlu karşılanmıştı ancak bazı şüpheler nedeniyle abartılı beklentilere yer verilmemekteydi. Softaların devrimi ustaca yönettikleri kabul ediliyordu ancak niyetlerinin ilan ettikleri programla uyumlu olup olmadığı ve bu programı uygulayıp uygulayamayacakları da sorgulanıyordu³³. Osmanlı Devleti'ndeki devrimle ilgili olarak İspanyol basınında ele alınan şüpheler, İngiliz basınında da işlenmekteydi.

³¹ *El Globo*, 5 Haziran 1876, s. 2.

³² Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 7, s. 108-109.

³³ *La Epoca*, 4 Haziran 1876, s. 3.

İngiliz basınında yer alan şüphelere rağmen, İngiltere Hükümeti, Türk devrimine sempati ile bakıyor ve bu hareketi siyasi yeteneğin zaferi olarak görüyordu. Rusya ise bu gelişmeleri kişisel bir mağlubiyet addediyordu. Diğer taraftan Türk devriminin barış ve huzur ortamını sağlamasının, Avrupa'da son derece ciddi felaketlerin habercisi olacağı da düşünülüyordu. Türkiye'deki devrimciler, tahttan indirilmesinin ardından, imparatorluğun bağımsızlığı için tehdit oluşturan isyanı bastırmak için Sultan'ın özel hazinesinden 2 milyar Real elde etmişlerdi. Bu çerçevede, yeni bir enerji ile isyancılara karşı operasyonlar yapacakları ve hatta belki de Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine karışmak için bütün girişimlerini daha büyük bir enerji ile reddedeceklerinden korkuluyordu. Ancak bunların hiçbiri kesin değildi. Açık olan tek şey, Rusya'nın isyancıların lehine müdahale etmesinin mümkün olduğu ve Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin bir çözüm yöntemi olmadığıydı³⁴. Osmanlı Devleti'nde yaşanan taht değişikliğine karşı duyulan şüphe, artık yerine tedirginliğe bırakmaya başlamıştı.

Berlin'deki siyasi çevrelerde ise, Sultan'ın tahttan indirilmesi büyük bir şaşkınlık yaratmamıştı. Bunun nedeni, softaların da içinde bulunduğu Genç Türkiye Partisi'nin (Jöntürkler), en azından on beş gündür, Abdülaziz'i tahttan indirerek yerine Abdülmecid'in oğlu Murad'ı geçirmeyi önermeleriydi³⁵. Haber doğru kabul edilirse, Sultan'ın tahttan indirilmesi için uluslararası destek arandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Sultan V. Murad

Sultan Abdülaziz'in hal'inden sonra tahta çıkan yeni Sultan V. Murad da İspanyol basınında konu edinilmiştir. 4 Haziran tarihli haberde, Sultan Murad ile ilgili bilgiler verilmiştir. Habere göre, V. Murad, Sultan olana kadar, Mehmet Murad Efendi olarak tanınıyordu. Sultan II. Mahmud'un torunu ve Sultan Abdülmecid'in büyük oğluydu ve 21 Eylül 1840 tarihinde doğmuştu. Babasının ölümünün ardından, ailedeki en yaşlı kişinin tahta geçmesini içeren kanun gereğince, taht kendisine değil, amcası Abdülaziz'e geçmişti. Aynı kanun hükmünce, Murad, amcasının veliahdıydı. Sultan Abdülaziz ise tahtın aynı çizgide devam etmesini ve 9 Eylül 1857 doğumlu

³⁴ *La Epoca*, 4 Haziran 1876, s. 3.

³⁵ *El Globo*, 5 Haziran 1876, s. 2.

oğlu Yusuf İzzeddin'in tahta çıkmasını istiyordu. Ancak sonuç olarak, Abdülaziz'in tahtı kaybetmesinin ardından, Murad tahta çıkmıştı³⁶.

Yeni Sultan'ın ilk faaliyeti, Midhat Paşa'ya vilayetlere bir yazı gönderilmesini emretmek olmuştu. Midhat Paşa'nın 30 Mayıs tarihinde bütün valilere gönderdiği yazı, İspanyol gazetelerinde de yer bulmuştur. Yazıda, Selanik'teki olayların bir sonucu olarak, yeni Sultan'ın arzusu ve diplomatik temsilciliklerin talebi doğrultusunda, Hıristiyanlara ve özellikle de yabancı devletlerin Türkiye'de görevli temsilcilerine karşı saldırı ve şiddet girişimlerinden bizzat valilerin sorumlu tutulacağı bildirilmekteydi³⁷. Sultan V. Murad, yabancı devletlerin tedirginliğini gidermek için böyle bir yol izlemişti. Nitekim bu politikanın meyvelerini verdiği ertesini günkü haberlerden anlaşılmaktadır.

5 Haziran tarihli haberde, Türkiye'nin yeni Sultan'ının, yeni Türk Hükümeti'nin kabul ettiği bazı koşullardan dolayı, bütün büyük güçler ve hatta Rusya tarafından tanınacağı belirtilmekteydi. Bu koşullar arasında, Sultan'ın Hıristiyan vatandaşları için büyük güçler tarafından talep edilen reformları sadakatle gerçekleştirme zorunluluğu da yer alıyordu. Babiâli, bu konuda her türlü garantiyi sunuyordu³⁸. Sultan V. Murad, Hersek meselesi nedeniyle Osmanlı Devleti üzerindeki baskıları yumuşatmak ve hatta ortadan kaldırmak amacıyla Hıristiyan vatandaşlar için talep edilen reformları kabul etmek durumunda kalmıştı.

Yeni Sultan'la ilgili İspanya'nın İstanbul temsilcisi Guillermo Crespo'nun 4 Haziran tarihinde hükümetine gönderdiği iki telgraf, 6 Haziran'da basına da yansımıştır. Elçi ilk telgrafında, yeni Sultan'ın Cuma günü Ayasofya'da coşku ile karşılandığını, cülus töreninin 8 Haziran'da yapılacağını ancak altı büyük gücün yeni padişahın tahta çıkışını zaten uygun bulduklarını bildirmişti. Ayrıca Babiâli'nin kendisine resmi olarak, V. Murad'ın tahta çıktığını bildirdiğini de eklemiştir. Elçinin ikinci telgrafında, Sultan Abdülaziz'in bir makasla intihar ettiği ve farklı pek çok Avrupalı doktorun bundan emin oldukları bildirilmiştir. İspanya Hükümeti'nin Paris büyükelçisinden aldığı diğer bir telgrafta da, tahttan indirilen Sultan'ın damarlarını bir makasla keserek intihar ettiği ve

³⁶ *La Epoca*, 4 Haziran 1876, s. 3.

³⁷ *La Epoca*, 4 Haziran 1876, s. 3.

³⁸ *El Globo*, 5 Haziran 1876, s. 2.

kendisinin vefatının resmi olarak ilan edildiği ifade edilmiştir³⁹. Sultan Abdülaziz'in ölümüyle ilgili İspanyol basınında yer alan tek haber budur. Bu haberde de olay bir intihar olarak aktarılmış ve katledilmiş olabilme ihtimaline yer verilmemiştir.

V. Murad'ın sultan olmasının ardından, İspanyol basınında Türkiye'de yaşanması beklenen yönetsel değişikliklerle ilgili beklentiler işlenmeye başlamıştır. Örneğin, 14 Haziran tarihli haberde, ilk olarak Türkiye'de Avrupa devletlerindeki gibi biraz farklı bir temsilcilik sistemi oluşturulacağı belirtilmiştir. Bu sistemde, Şûrây-i Devlet'e her vilayetten üçer temsilci seçilecek (herhangi bir dinden olabilir), bu yapı başlangıçta bir danışma ve daha sonra da yasama organı olacak ve reisi Sultan tarafından seçilecekti (o sıralarda bu pozisyonu Midhat Paşa dolduruyordu). İkinci olarak, isyan halinde olan vilayetlerde, "Andrassy Notası" çerçevesinde eski Sultan Abdülaziz'in kabul etmiş olduğu reformlar gerçekleştirilecekti. Sultan Murad isyancıları affedecek, ancak eğer silah bırakmazlarsa güç kullanacaktı. Ayrıca Sultan Niş ve Podgoritza'daki keşif birliklerini geri çekecekti. Üçüncü olarak, imparatorluk nezaretleri yeniden düzenlenecekti. Dördüncü beklenti, borçlarla ilgiliydi. Buna göre, hazine kısa süre içerisinde açıklarını kapatacak ve borçların faizlerini tamamen ödeyecekti. Diğer bir beklenti, adalet sisteminde Avrupa sistemini temel alan ve her dinden insana eşit haklar veren reformlar yapılmasıydı⁴⁰. Sultan V. Murad, bu reformları gerçekleştiremeden rahatsızlanıp tahttan çekilmek zorunda kalınca bu beklentiler de havada kalmıştı.

Sultan Murad'ın isyancı vilayetlerle ilgili yapması beklenen reformlarla ilgili diğer bir habere göre, eğer Sultan bu reformları bahşederse ve söz verilen hususları yerine getirirse, büyük devletler bir süre diplomatik faaliyetlerini askıya alacaklar ve bu reformların sonuçlarını bekleyeceklerdi. Bu noktada şu soru sorulmaktaydı. Sultan Murad, Türkiye'den daha iyi durumda olan devletlerde bile oluşturulması oldukça uzun süren kurumları tesis ederek bu zor sorunun üstesinden gelebilecek miydi? Diğer bir soru da Andrassy Notası'ndaki hususların karşılanmasının ardından, isyancıların başka taleplerde bulunmadan silah bırakıp bırakmayacaklarıydı. Bu iki konunun aydınlatılamaması durumunda, büyük ihtimalle büyük devletler konferanslar düzenleyerek ve sorunun temellerini yeniden değerlendirerek

³⁹ *La Iberia*, 6 Haziran 1876, s. 3.

⁴⁰ *La Iberia*, 14 Haziran 1876, s. 2.

Doğu'da barışı sağlamaya çalışacaklardı⁴¹. Bu haberden sonra, Sultan V. Murad dönemi ile ilgili bilgi akışı, Sultan'ın rahatsızlığı haberlerine kadar kesintiye uğramıştır. Bu sırada İspanyol basınında ele alınan bir diğer husus, devrimi gerçekleştiren softalar konusuydu.

Softalar (Medrese Öğrencileri)

İspanyol basınının bu süreçte ele aldıkları konulardan biri de softalar olmuştur. Liberal süreçlerden geçmekte olan İspanya'daki kamuoyuna, başarılı bir liberal devrim yaptıklarını düşündükleri softaları tanıtmak için yayımlanan haberlerde oldukça ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Bu çerçevede, 6 Haziran'da yayımlanan bir haberde, Türkiye'deki sultan değişikliğinde en önemli rolü oynayan softalar, hocalar, ulema, mollalar ve imamlar ile ilgili bilgiler verilerek, bu konuda kesin bilgiye sahip olmayan okuyucular bilgilendirilmiştir. Buna göre:

Ulema, ilahiyat veya Müslümanların kutsal bilimleri olan *fıkıh*, *kelam*, *tefsir* vs. doktorlarıydı. Ulema ismi, *bilge* kelimesinin çoğul halinden gelmekte ve bu isim, enstitülerde veya külliyelerde hukuk ve din okuyanların tamamına verilmekteydi. Bu eğitim kurumlarının öğrencileri, *softalar* olarak anılırdı. Softalar, Sultan Abdülaziz'in görevden alınmasında en önemli rolü oynamışlardı. Bu isim, "soukté" kelimesinden türetilmişti ve "yanmış" anlamına gelmekteydi. Kendilerinin ibadet ve pişmanlık dünyasına karşı hissettikleri aşk ateşini simgelemektedir. Softalar, üstadları olan hocaların medrese veya yukarıda belirtilen eğitim kurumlarındaki derslerine katılırlar ve bu dindar amaca yönelik miraslardan elde edilen kiralar sayesinde süregelen imaretlerde ücretsiz kalırlardı. Fakir softalardan hiçbir ücret alınmazdı. Ancak ailelerin ikinci ve daha sonraki çocukları için kıyafet ve kalacak yer ücreti ödenirdi. Softaların sayısı oldukça fazlaydı. Sayılarının İstanbul'da 30.000'e ulaştığı tahmin edilmekteydi. Bu bolluk, bir zamanların İspanyol manastırlarındaki aşırı bollukla aynı nedenleri taşımaktaydı.

Büyük bir çalışma veya ödeme yapmadan, saygı duyulan ve çok kazançlı görevlere ulaşmanın kolaylığı ve buna ek olarak askerlik hizmetinden muaf olma imtiyazı⁴², bütün fakir ve arzulu gençleri bu kariyere

⁴¹ *La Iberia*, 15 Haziran 1876, s. 3.

⁴² II. Meşrutiyet'in ilanına kadar, talebe-i ulûm yani softalar, askerlikten muaftılar. Askerlik kurası çıkması durumunda müderrislik tarafından onaylı bir şahadetnameyi askerî makamlara gösterirler ve muafiyet kazanırlardı. Bkz. Mustafa Ergün, "II. Meşrutiyet

çekmekteydi. Arap dili ve tefsir üzerine birkaç yıllık eğitimin ardından, bir sınava girerler ve çoğunluğu bu sınavda başarılı olurlardı. Sınavı başarmaları durumunda, kökeni Farsça “khavadje” olan ve okuyucu veya koro şefi anlamlarına gelen “hoca” unvanını alırlardı. Ardından, stajyer olarak, öğrendiklerini softalara öğretmekle görevlendirilirler ve belirli bir süre sonra, kendilerine bir sınavdan sonra verilen ulema veya teoloji doktoru unvanını almak için Şeyhülislamlığa başvururlardı.

Bu kategoriye, 30'lu yaşlarda ulaşırlar ve önemli biri olmanın tadını çıkarırlardı. Bunların arasından münhasıran Şer'i mahkemelere yargıçlar, büyük camilere imamlar, medreselere öğretmenler ve Adliye Nezareti'ne memurlar temin edilirdi. Ancak bu durumda, sınıfın özel imtiyazlarına sahip olamazlardı. *İmamların* görevi, dini ibadetlerdi ve Arapçadan gelen bu isim “önderlik eden, rehberlik eden” anlamına gelmekteydi. Bunları papazlarla kıyaslamak mümkündü. İmamlardan, en önemli camilerde 3'er tane, *mescid* adı verilen ikincil öneme sahiplerde ise birer tane bulunurdu ve imamların neredeyse tamamı ulema sınıfından gelmekteydi. *Mollalar* ise özel bir sınıf oluşturmuyorlardı. Örnek yaşamları dikkat çeken insanlar ve ayrıca faaliyetleri dolaylı bir şekilde tarikatla ve kutsal bilimler veya İslam teolojisi ile ilişkilendirilen çalışanlar bu isimle adlandırılırdı.⁴³ Görüldüğü üzere, haberde sadece softalarla ilgili değil aynı zamanda mollalar, imamlar, hocalar ve ulema ile ilgili verilen bilgilerle Türkiye'nin dinî ve sosyal yapısına dair bilgiler İspanya kamuoyuyla paylaşılmıştır.

Softalarla ilgili diğer bir haberde, Sultan Murad'ın Sırbistan'a karşı bir saldırıda bulunulmamasını istediği ancak nazırların ise Sırbistan'a karşı enerjik bir tavır takınmayı amaçladıkları ve bunu gerçekleştirebilmek amacıyla da sınır bölgesine, biri 60.000 diğeri ise 24.000 kişilik iki ordu aktarılması konusunda fermanlar çıkartıldığı belirtilmiştir. Yeni Sultan, *Genç Osmanlılar* tarafından tahta çıkarılmasını, artık Hıristiyanlarla uzlaşmanın önemli olmadığı şeklinde yorumluyordu. Softalar ise Hıristiyanlara saygı duyulmasını telkin ediyorlardı ancak bu saygı Türkiye'de yaşayan ve iş yapan yerleşik Hıristiyanlara ilişkindi. Bu saygı hiç bir şekilde Hıristiyan devletlerin gereksinimleriyle ilgili işlemleri kapsamıyordu. Bunun en önemli nedenlerinden biri Sultan Abdülaziz'den Sadrazamın ve Şeyhülislamın azlini

Döneminde Medreselerin Durumu ve Islâh Çalışmaları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 30, sayı. 1-2, Ankara, 1982, s. 73.

⁴³ *La Iberia*, 6 Haziran 1876, s. 3.

talep etmeleri ve özellikle Rus elçisi General Ignatieff'in bu konudaki tutumuydu. Yeni Sultan'ın Hıristiyanlarla kendi halkına aynı hakları sağlayabileceğine ihtimal verilmediği ve bunun da kısa süre içerisinde ortaya çıkacağı da haberde vurgulanmaktaydı. Haberde, Sultan Abdülaziz'in Şeyhülislam'a camilerdeki seminerlerin sona erdirilmesini emretmesi ve İstanbul softalarının da bu durumdan rahatsız olmaları, kendisinin tahttan indirilmesinin nedenleri olarak gösterilmiştir. Softalar açısından bu haberi duymak bardağı taşıran son damla olmuştu ve o andan itibaren ülkedeki nüfuzlarını ortaya koyan adımları atmaya başlamışlardı⁴⁴.

Sultan Abdülaziz'le softalar arasındaki zıtlıklarla ilgili bir haber de 13 Haziran'da yayımlanmıştır. Habere göre, softalar ve ulemalar tarafından Türkiye'deki çalkantılı dönemde çimlendirilen hareketin temelini oluşturan fikirler, hızlı bir şekilde ve radikal bir şekilde sonuçlanacaktı. Abdülaziz ise bu süreçte sadece haremdeki cariyelerle ve arkeolojik porselenlere ve diğer antikalara karşı saplantısı ile meşguldü. Deneyimli devlet adamlarının önerilerine en ufak şekilde de olsa kulak asmiyordu.

Softalar, Batı'dan yapılan borçlanmaya, çağdaşlaşma hareketlerine ve Avrupa yönetim alışkanlıklarının Doğu'da başlamasına karşıydı. Genç Osmanlıların ise, ideali Türk İmparatorluğunu, Batı devletlerinin kurumları ile düzenleyerek batılı bir devlete dönüştürmekten ibaretti. İki tarafın fikirlerinin zıtlığına rağmen, her iki grup da Sultan Abdülaziz'in yönetiminin ülkenin genel çıkarlarına uygunsuz hale geldiği konusunda kesin olarak hemfikirdi. Bu nedenle de yönetimin değişmesi için radikal bir değişiklik yapılmasına karar vermişlerdi. İstanbul'un softa ve ulemaları, Sultan Abdülaziz'i tahttan şiddet uygulamadan indirip, yerine veliahdı V. Murad'ı tahta çıkarmalarıyla, Türkiye'nin kurtuluşunu sağlama hareketine son vermişlerdi.

Abdülaziz'in kendisine yapılan önerileri ve kendisinden talep edilenleri dikkate almaması, softaların bu elverişsiz ortama daha fazla katlanamayarak darbe yapmaları ile sonuçlanmıştı. Softaların talepleri, Sultan V. Murad'ın ilk sadrazamı tarafından kabul edilmiş gibi görülmekteydi. Softalar, haremın kapatılmasını (Abdülaziz döneminde cariye sayısı 1200'ü bulmuştur), imparatorluk harcamalarının onda bir oranına düşürülmesini (50 milyon kuruş), halka anayasa hediye etmek üzere hemen bir meclis kurulmasını

⁴⁴ *La Iberia*, 7 Haziran 1876, s. 3.

talep etmişlerdi. 38 yaşında tahta çıkan Sultan V. Murad, biri popüler diğeri eski uygulamalar olmak üzere iki kale ile kuşatılmıştı. Abdülaziz, tahtı 19 yaşındaki oğlu Yusuf İzzeddin'e bırakmak ve bu amaçla da Murad'ı veliaht yapan tahta çıkış sistemini değiştirmek istemişti. Sultan Murad, bu nedenle tehditler almış, tecrit edilmiş ve çok zor yıllar geçirmişti. Tahta çıkmasının ardından, imparatorluğun iyi yönetimi ve refahının sağlanması için işbirliği yapma yolunu tercih etmiş ve bu nedenle de softaların taleplerini kabul etmişti. İstanbul'da gerçekleşen pasif Türk devrimi, Avrupa barışının elde edilmesi için elverişli bir durum oluşturmuştu. Bu nedenle, mantık sahibi herkesin bu olayı sempati ile alkışlaması gerekmektedir⁴⁵. Softalar ile ilgili verilen bu haberlerde, taht değişikliğinin yaşanmasından sonra ortaya çıkan şüphe ve tedirginliklerin ortadan kalktığı görülmektedir. Sultan V. Murad her ne kadar büyük güçlerle işbirliği içerisine girip Osmanlı Devleti'ni içerisinde bulunduğu zor durumdan kurtarmaya çalıştıysa da kendisinin sağlığı buna engel olacaktı. Nitekim İspanyol basınında da işlendiği üzere Sultan V. Murad yaşayacağı bir hastalık sonucunda tahttan çekilmek zorunda kalacaktı.

Sultan V. Murad'ın Hastalığı

Sultan V. Murad'ın eskiden beri bir hastalığı mevcuttu. 1876 yılı yaz aylarında peşi sıra gerçekleşen oylarlar nedeniyle sinirleri iyice tahrip olmuştu. Manevî olarak çökmüş ve bilincini yitirmiş gibi görünüyordu. Biat merasimi ve ilk Cuma selamlığında, şuurunda bozukluk olduğu iyice belli olmuştu. İkinci Cuma selamlığından sonra ise aklî dengesini tamamen kaybettiği düşünülerek Saray'a kapatılmış ve kimseyle görüştürülmemiştir. Kılıç kuşanma merasimi bile iptal edilmiş ve elçiler kendisine itimatnamelerini sunamamışlardır⁴⁶. Osmanlı Hükümeti her ne kadar bu hastalığı gizlemeye çalışmış olsa da bunda başarılı olamamış ve hem Osmanlı halkı hem de yabancı devletler Sultan'ın durumundan haberdar olmuşlardı.

Sultan V. Murad'ın hastalığı ile ilgili İspanyolların kaleme aldığı ilk haber 21 Haziran tarihli'dir. Haberde, Sultan Murad'ın amansız bir hastalığa yakalandığı bildirilmiştir. Haberde, İstanbul'da şiddet eylemlerinin devam

⁴⁵ *La Epoca*, 13 Haziran 1876, s. 4.

⁴⁶ Cevdet Küçük, "Murad V", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 31, İstanbul, 2006, s. 184, Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 7, s. 362-365.

ettiği ve en son saraydan iki memurun öldürüldüğü de belirtilmiştir⁴⁷. Sultan'ın rahatsızlığının sebepleri ise ertesi günkü haberlere yansımıştır. Buna göre, Türkiye'de önemli olaylar yaşanmaya başlanmıştı. Bu olaylar arasında en çok dikkat çeken, ismi Genç Osmanlılar adlı reformcu kesimle özdeşleşmiş olan ve Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde en önemli rolü oynayan Hüseyin Avni Paşa'nın öldürülmesiydi⁴⁸.

Konuyla ilgili diğer bir haberde, Hüseyin Avni Paşa'nın ölümünün öngörüldüğü ancak bu kadar kısa süre içerisinde beklenmediği ifade edilmiştir. Haberde, bu olaydan sonra, Abdülaziz'in üçüncü eşi, iki nazır, bu nazırların iki yardımcısı ve bir askerin daha öldürüldüğü ve iki askerin de yaralandığı belirtilmiştir. Olaylar sırasında Sultan'ın refakatindeki iki memurun öldürülmesi de eklenince, kısa süre içerisinde, biri sultan ve ikisi nazır olmak üzere 9 önemli şahsiyet vefat etmişti. Habere göre, Sultan V. Murad, bu olayların etkisinde kalarak, amansız bir hastalığa yakalanmıştı. Ancak Sultan'ın hastalandığı haberi yalanlanmıştı⁴⁹. Ancak kısa süre sonra, 30 Ağustos tarihinde Sultan V. Murad'ın doktorları, Sultan'ın çıldırdığına ilişkin bir deklarasyon yayınlacaklardı⁵⁰. Konuyla ilgili haberlerde, Sultan V. Murad'ın rahatsızlığının nedeninin İstanbul'da yaşanan şiddet olayları olduğu öngörülmüştür. Sultan V. Murad'la ilgili deklarasyonun yayımlanmasının ardından Sultan II. Abdülhamid tahta çıkmış ve kendisiyle ilgili haberler İspanya kamuoyunu meşgul etmeye başlamıştır.

Sultan II. Abdülhamid'in Tahta Çıkışı

II. Abdülhamid, 31 Ağustos 1876'da Sultan V. Murad'ın hal'inden sonra törenle Osmanlı tahtına çıkmıştır. Sultan V. Murad'ın rahatsızlığı göz önüne alındığında II. Abdülhamid'in tören sırasındaki davranışları oldukça güven vericiydi. Törenin ardından ülkenin her yerinde 3 gün süren şenlikler düzenlenmişti. Osmanlı halkı da yabancı milletler gibi Sultan II. Abdülhamid hakkında bir bilgi sahibi değildi⁵¹. Yeni Sultan'la ilgili hem Osmanlı basınında hem de yabancı devletlerin basınında makaleler yayımlanarak, kendisinin tanınması sağlanmaya çalışılmıştı.

⁴⁷ *Diario Oficial de Avisos Madrid*, 21 Haziran 1876, s. 4; *El Imparcial*, 21 Haziran 1876, s. 3; *La Correspondencia de España*, 21 Haziran 1876, s. 1; *La Epoca*, 21 Haziran 1876, s. 3.

⁴⁸ *La Iberia*, 22 Haziran 1876, s. 3.

⁴⁹ *La Ilustracion Española y Americana*, 22 Haziran 1876, s. 2.

⁵⁰ *El Imparcial*, 1 Eylül 1876, s. 2.

⁵¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 8, s. 1.

Bu çerçevede, İspanyol basınında, Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışı ile ilgili ilk haber, 1 Eylül tarihlidir. Haberde, Osmanlı Devleti'nin ileri gelenlerinin yer aldığı 31 Ağustos tarihli bir mecliste, Sultan V. Murad'ın yerine Sultan Abdülhamid'in tahta çıktığının ilan edildiği bildirilmiştir⁵². Sultan'ın tahta çıkışı ile ilgili diğer bir haberde, Paris'teki Osmanlı elçiliğine, 31 Ağustos'ta bir telgraf geldiği belirtilmiş ve bu telgraftan bilgiler aktarılmıştır. Telgrafa göre, Sultan V. Murad, tahta çıkmasından 10 gün sonra yakalandığı amansız hastalık nedeniyle imparatorluk işlerini yapamaz hale gelmişti. Bu nedenle de tahttan feragat etmiş ve kendisinin yerine Şeyhülislam'ın fetvası ve tahta çıkışı düzenleyen kanunlar gereğince II. Abdülhamid, padişah olmuştu⁵³.

Sultan Abdülhamid'in tahta çıkışı vesilesiyle, İspanyol basını, kendisini İspanya kamuoyuna tanıtmak amacıyla, Abdülhamid'in biyografisini içeren bir makale yayınlamıştır. Makale şu şekildedir:

"Nazırlar Meclisi tarafından tahta çıkarılan Abdülhamid Efendi, 12 Eylül 1842 tarihinde doğdu. Çocukken annesinin ölümünün ardından, bakımını babasının ikinci eşi Kadın Sultan üstlendi ve hayatının ilk yıllarını huzur içerisinde geçirdi. Kısa süre içerisinde haremdeki bozukluğa ve ruhanî gelişimine önem vermeksizin, zamanının çoğunu dünyevî zevklere ayırmaya alıştı. Sayısız hocası olmasına rağmen, bu hocalar kendisine ancak Arapça ve Türkçe okuma ve yazmayı öğretebildi. 1867 yılında, Sultan Abdülaziz, kendisini Paris Evrensel Sergisi'ne götürdü ve bu seyahat genç veliahdın Avrupa kültürü, Batı'nın devlet politikaları ve birkaç Fransızca kelime ile zenginleşen zekâsını uyandırdı.

Abdülhamid, orta boylu, uzundan çok kısa, yüzü ince ve hizipleri vurgulu, büyük siyah gözlü ve kendisine son derece enerjik bir görünüm sağlayan uzun sakalları olan bir adamdır. Avcılık ve bütün vücut egzersizlerinden, özellikle de uzun zaman harcadığı ve uzmanı olduğu eskrimden hoşlanır. Evcil hayvanlara özel ilgisi bulunmaktadır ve onlara kendisi bakar. Hayatının sunduğu pek çok şeye rağmen, geleneksel sadelikle yaşamaya çalışır. Belirgin bir şekilde, modernliğin tamamına ilgi duyar ve ekonomik olsa bile, kendi eğilim ve kaprislerini tatmin etmeye yönelik her türlü masraftan kaçınır.

⁵² *Diario Oficial de Avisos de Madrid*, 1 Eylül 1876, s. 4; *El Siglo Futuro*, 1 Eylül 1876, s. 3; *La Correspondencia de España*, 1 Eylül 1876, s. 2.

⁵³ *La Epoca*, 3 Eylül 1876, s. 3.

Sarayında sayısız ve güzel cariyeleri vardır ancak kendi gözde sultanı ile yoksun ve sakin bir hayat yaşar. Gözde sultanından altı yaşında bir erkek ve üç yaşında bir kız çocuğu vardır. Siyasetin karıştığı ve doğulu geleneklerin istendiği ve Osmanlı tahtına açıkça yanlış bir adamın çıkarıldığı döneme kadar, çocuklarıyla birlikte Fransız hayatı yaşardı ve iyi bir baba gibi onlarla aynı masada otururdu.⁵⁴

La Iberia gazetesinin 2 Eylül tarihli haberinde, İstanbul'dan alınan Türkiye'deki taht değişikliği ile ilgili haber yorumlanmıştır. Habere göre, bu değişiklik hiç kimse için sürpriz olmamıştı ve bir buçuk ay önce Sultan Murad'ın hastalığının ilerlediği zaman, bu değişiklik öngörülmüştü. Midhat Paşa'nın önderliğinde 29 Ağustos'ta İstanbul'da bir meclis toplanmış ve Ramazan ayından önce (20 Eylül) Sultan Murad'ın tahttan indirilmesi kararlaştırılmıştı. Haberde, yeni Sultan'la ilgili bilgiler de verilmekteydi. Buna göre, Sultan II. Abdülhamid'in Avrupa hükümetleri ile ve özellikle de Avusturya ile resmi ilişkileri vardı. Kendisinin Türk halkının mutsuzluğunu giderebileceği düşünülüyordu. Yeni Sultan, imparatorluğun çok kritik bir döneminde tahta çıkmıştı ve pek çok sorunla karşı karşıya kalacaktı. Haberde, Sultan'ın sadece doğum tarihinden şüphe edilemeyeceği, karakter özelliği olarak, bazılarının göre iyiliksever, bazılarının göre zorlu bir kişi olduğu ve pek çok kişi tarafından zeki olarak nitelendirildiği yazılmıştır. İngiliz ve Avusturya gazetelerinin kendisinden oldukça iyi bahsettiği ancak bu açıklamaların siyasi tutku ve çıkar çerçevesinde yapılmaları nedeniyle güvenilir olmadığı vurgulanmıştır. Haberde, Viyana basınında bazı gazetelerin Abdülhamid'den övgü ile bahsettiklerini ancak bazılarının kendisinin fanatik, nefret dolu, Hıristiyan karşıtı ve muhafazakâr bir kişi olduğunu belirttiklerine de değinilmiştir. Bu nedenle de bu haberlerin göz ardı edilmesi gerektiği ve kendisiyle ilgili yorum yapılabilmesi için icraatlarının beklenmesi gerektiği ifade edilmiştir⁵⁵. Haberde, yeni Sultan'la ilgili olumlu veya olumsuz yorumların göz ardı edilmesi gerektiği ifade edilmiş ve kendisine karşı İspanya kamuoyunda bir önyargı oluşmasının önüne geçilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçişinin ayrıntılarına, 3 Eylül tarihli haberlerde rastlamaktayız. Haberde, II. Abdülhamid'in 31 Ağustos sabahı Topkapı Sarayı'na geçtiği ve orada bütün nazırlar ve ileri gelenler tarafından

⁵⁴ *El Imparcial*, 2 Eylül 1876, s. 2; *La Epoca*, 2 Eylül 1876, s. 3.

⁵⁵ *La Iberia*, 2 Eylül 1876, s. 2.

karşılandığı belirtilmiştir. Daha sonra Sultan V. Murad'ı sağlık sorunları nedeniyle tahttan indiren fetva okunmuş ve ardından halkın ve askerlerin tezahüratları altında Abdülhamid tahta çıkmıştır. Yeni Sultan, top atışları eşliğinde hemen saraya yönelmiştir. Eski Sultan Murad ise Çırağan Sarayı'na taşınmıştır⁵⁶.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde I. Meşrutiyet'in ilanı ile sonuçlanacak olan olaylar dizisi, kısa süre önce İspanya'nın başından geçen olaylarla büyük bir benzerlik arz etmektedir. Nitekim İspanya'da 1868 yılındaki *Muzaffer Devrim*'le başlayan, Kraliçe II. Isabel'i tahtından eden ve 1873 yılında cumhuriyet ilan edilmesi ile sonuçlanan olaylar dizisi, 1876 yılında Osmanlı Devleti'nde de ortaya çıkmıştır. İspanya'daki cumhuriyet dönemi 1 yıl sürmüş ve ertesi yıl monarşi rejimi yeniden kurulmuş olsa da liberal gelişmeler devam etmiştir. İspanya'nın dostu olan Osmanlı Devleti'nde benzer olayların ortaya çıkması, İspanyol kamuoyunun (özellikle de liberallerin) ve İspanyol basınının oldukça ilgisini çekmiştir. Kendi ülkelerinde kısa süreli de olsa başarıya ulaşan liberal hareketin, bu dost devlette nasıl sonuçlanacağı yakından takip edilmiştir.

Bu çerçevede, İspanyol basını, 1876 yılının bahar ve yaz aylarında, Osmanlı Devleti'ndeki taht değişikliklerini ve bu değişikliklerin unsurlarını yakından incelemiştir. Sultan Abdülaziz'e karşı yapılan darbe ve kendisinin tahttan indirilmesi, İspanyol basınında olumlu karşılanmıştır. Nitekim İspanyollar, liberal bir süreçten yeni çıkmışlardı ancak meşrutiyet ruhu henüz sona ermemiştir. Bu nedenle de çevrelerinde gerçekleşen bütün liberal hareketleri destekliyorlardı. İspanya'da I. Cumhuriyet, Karlistlerle (kralcılar) liberaller arasında yaşanan kanlı çatışmalar sonucunda kurulmuştu. Türkiye'de ise liberal gelişmeler, darbe ve Sultan'ın tahttan indirilmesi kansız ve çatışmasız bir şekilde gerçekleşmişti. Bu durum, İspanyolları derinden etkilemişti. Bunun önemli örneklerinden biri belki de *El Solfeo* gazetesinde S. O. Elidan tarafından kaleme alınan ve "Türk Olmak İstiyorum" başlıklı makale idi.

Makalede, Türklerin her daim İspanyollardan daha medeni oldukları, orada softaların bile liberal olduğu ve daha annelerinin karnındayken

⁵⁶ *La Epoca*, 3 Eylül 1876, s. 3.

pozitivist olmaya başladıkları ifade edilmektedir. İspanya'da ise liberal bir hocaya rastlanamayacağı ve *Genç İspanya* gibi bir hareketten bahsedilemeyeceği vurgulanmıştır. Haberde, kimsenin kimseyi öldürmek istemediği bir ortamda, eski Sultan Abdülaziz'in intihar etmesinin oldukça zor bir durum olduğu ancak barışçıl Türklerin karşısında her zaman birilerinin olacağı ifade edilmiş ve en azından İspanya'da bütün Türklerin eşit görülmediği vurgulanmıştır. Elidan, İspanya'da bulamadığı bu liberal hareketten etkilenerek, hükümetlerin vatandaşlarına başka bir milliyete geçme hakkı vermesi gibi bir durum söz konusu olsa, Türk olmayı tercih edeceğini ifade etmiştir⁵⁷.

Gazetelerde yer alan haberlerde, önyargılı yorumlardan kaçınıldığı ve dostluğa yakışır bir tavır izlendiği de görülmektedir. Örneğin Sultan V. Murad'ın hastalığı ile ilgili yapılan haberlerde, aşırı ifadeler yer verilmemiş ve yaşadığı olayların bu hastalığa neden olduğu vurgulanmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçiş sürecinde, kendisiyle ilgili olumsuz eleştiriler yapılıyor olmasına rağmen, İspanyol basını eleştiri yapılabilmesi için icraatlarının beklenmesi gerektiğini belirtmekteydi. Bu söylem, İspanya'nın 1782 yılından itibaren Osmanlı Devleti'ne karşı dostluk ve muhabbetine yakışır bir yorum olmuştur.

⁵⁷ *El Solfeo*, 24 Temmuz 1876, s. 2.

KAYNAKÇA**Arşiv Belgeleri**

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, I HR, 149/7841.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, I HR, 187/10423.

Gazeteler

Diario Oficial de Avisos Madrid.

El Globo.

El Imparcial.

El Siglo Futuro.

El Solfeo.

La Correspondencia de España.

La Epoca.

La Iberia.

La Ilustracion Española y Americana.

Basılı Kaynaklar

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. 2, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1309.

Arıkan, M., “Türk-İspanyol Münasebetleri Bakımından Aragon Kraliyet Arşivi’nin Ehemmiyeti ve Türklerle İlgili Vesikalar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c: 2, sayı: 2, Ankara, 1964, s. 251-275.

Beydilli, K., “İspanya”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 165-168.

Cevdet Paşa, *Tezâkir, 40- Tetimme*, yay. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972.

Ergün, M., “II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islâh Çalışmaları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 30, sayı. 1-2, Ankara, 1982, s. 59-89.

Floristan Imizcoz, J. M., “II. Felipe Döneminde İspanyol Siyaseti: Sabotaj ve Utanç Verici Ateşkes”, *İspanya-Türkiye, 16. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Rekabet ve Dostluk*, ed: Pablo Martin Asuero, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 191-216.

Gencer, A. İ., “Hüseyin Avni Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 18, İstanbul, 1998, s. 526-527.

- Haro de San Mateo, M. V. de, *Historia de la Prensa a través de los periódicos y las revistas de información general. Selección de artículos para el estudio de la Historia del Periodismo Español*, Murcia, 2011.
- Hayrullah Efendi, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. 6, haz: Zuhuri Danışman, Son Havadis Yayınları, İstanbul, 1971.
- İnalcık, H., “Osmanlı Devleti’nin Altın Devri ve Gerileyişi”, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, c. 1, ed: P. M. Holt, A.K.S. Lambton, B. Lewis, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 331-362.
- İnalcık, H., *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.
- Karal, E. Z., *Osmanlı Tarihi- İslahat Fermanı Devri (1861-1876)*, c. 7-8, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- Küçük, C., “Murad V”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 31, İstanbul, 2006, s. 183-185.
- Küneralp, A. S., “İspanya’da Osmanlı Temsilciliği ve Osmanlı-İspanyol Münasebetleri”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, c. XI-XIV, 1975, s. 161-175.
- Orozco Núñez, M., *El Nacimiento de la Prensa de Masas en Europa: El Caso de España*, Cadiz, 2016.
- Öksüz, M., *Türk-İspanyol İlişkileri Çerçevesinde Ahmed Vasıf Efendi’nin İspanya Elçiliği (1787-1788)*, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 1998.
- Pears, E., “The Ottoman Turks to the Fall of Constantinople”, *The Cambridge Medieval History*, ed: J. R. Tanner vd., c. 4 (The Eastern Roman Empire (717-1453)), Cambridge University Press, Cambridge, 1923, s. 653-706.
- Sanchez Molledo, J. M., “El Viaje de Federico Gravina a Constantinopla en 1788”, *Arbor*, vol. 180, no. 711-712 (2005 Mart-Nisan), s. 727-744.
- Stavrianos, L. S., *The Balkans Since 1453*, Hurst & Company, London, 2001.
- Tabakoğlu, H. S., *XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İspanya İlişkileri*, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Akdeniz Dünyası Araştırmaları Bilim Dalı, İstanbul, 2010.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1967.
- Walker, M., *Basının Gücü*, çev. Gülten Şen, Ad Kitapçılık, İstanbul, 1999.
- White, G. F., *A Century of Spain and Portugal (1788-1898)*, Methuen & Co Yayınevi, Londra, 1909.